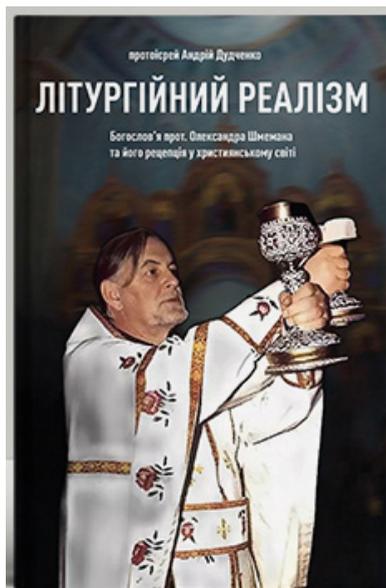

Літургійний реалізм: богослов'я протопресвітера Олександра Шмемана

Рецензія на книгу: протоієрея Андрія Дудченка*

Автор книги – протоієрей Андрій Дудченко – є діючим священником у Спасо-Преображенському соборі в Києві та секретарем синодальної Богословсько-літургійної комісії ПЦУ. Закінчив Київську духовну академію, має ступінь доктора філософії з богослов'я Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна). Викладає літургійне богослов'я, історичну літургіку, історію і актуальні питання пра-

* Дудченко Андрій. *Літургійний реалізм: богослов'я протопресвітера Олександра Шмемана та його рецепція у християнському світі*. – Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2025. – 220 с. (Серія «Українські богословські студії»). ISBN 978-617-8445-09-6 Ціна: 300 грн.

Максим Буюклі, магістр богослов'я, викладач Одеської богословської семінарії (Березівка – Одеса, Україна).

вославною богослов'я у Київській православної богословській академії. Є автором кількох книг та багатьох статей на теми літургійного відродження.

Книга «Літургійний реалізм: богослов'я протопресвітера Олександра Шмемана та його рецепція у християнському світі» є виданням дисертації автора на пошук докторського ступеня в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова на тему: «Літургійний реалізм в Богослов'ї Олександра Шмемана». Її метою, як зазначив автор, є аналіз богословських ідей та прозрінь прот. Олександра Шмемана задля систематизації їх у цілісну концепцію літургійного богослов'я, яку пропонується називати «літургійним реалізмом», а також аналіз рецепції його богослов'я та впливу на сучасну християнську богословську думку та церковну практику. Книга складається з трьох основних розділів.

У першому розділі книги автор описує шлях становлення Шмемана як богослова. Зокрема йдеться про формування його світогляду під час життя, навчання та служіння у Франції, де під впливом багатьох видатних діячів він не лише укорінився в традиціях російського православ'я, а був ознайомлений й з поза-православною культурою. Під час свого служіння у Франції він навіть мав досвід участі в екуменічному русі, сприймаючи це як значущу зустріч православ'я із західним загалом, як з другою половиною християнства.

Подальший досвід активної священицької, викладацької, дослідницької та навіть дипломатичної діяльності О. Шмемана у США сприяв кристалізації його поглядів на сутність Церкви та значення літургії. В цьому ж розділі книги здійснюється й короткий огляд наукових досліджень поглядів Шмемана з особливим акцентом на роботу шведського богослова М. Х'єлма¹ "Звільнення Церкви: незавершений проект літургійного богослов'я", як такої, що є найбільш ґрунтовним і систематичним дослідженням літургійного богослов'я Шмемана.

В другому розділі автор зазначає, що його літургійному богослов'ю притаманні декілька ключових принципів, які є підґрунтям усіх його богословських рефлексій:

1. Насамперед, отець Олександр сповідував первинність особистого досвіду віри та сприйняття християнства, як «кінця релігії», тобто, він сприймав християнство, як практичну віру, а не як сповідання певних ідей чи поглядів, паралельно заперечуючи розділення світу та явищ на сакральні та профанні.

¹ М. Х'єлм, *Звільнення Церкви: незавершений проект літургійного богослов'я* (Уппсала, Швеція, 2011).

2. О. Шмеман визнавав євхаристійність, як покликання людини, маючи на увазі роль людини як священника цього світу, що підносить його (світ) на знак подяки Творцеві, Який його дав. Місійна роль церкви в цій парадигмі, за переконанням Шмемана, полягає у порятунку людини, внаслідок чого відновлюється її євхаристійність.
3. О. Шмеман розкрив і розвинув богослов'я символу та категорію «віднесеності», ґрунтуючись на ідеях містеріальної теології Одо Казеля. О. Шмеман розрізняв поняття знаку та символу, зазначаючи, що знак – це те, що вказує на іншу реальність, але не обов'язково бере у ній участь, тоді як символ обов'язково бере участь в означуваній реальності. Символ в розумінні Шмемана є не просто уомглядним та уявним, він є онтологічним та екзистенційним. Знак може бути замінений іншим знаком, тоді як символ не можна нічим іншим замінити. Категорія «віднесеності», як коротко зазначає А. Дудченко, – це відчуття присутності поруч із матеріальним світом Божого Царства та споглядання його ознак у предметах і явищах.
4. О. Шмеман сприймав світ у світлі християнського одкровення («створений – занепалий – відкуплений»), називаючи таке сприйняття «триединою інтуїцією». Тобто, світ був створеним добрим (в ньому навіть диявол за своєю природою був найдосконалішим Божим створінням), водночас він є світом занепалим внаслідок гріхопадіння людини, в якому царює «князь світу цього» (диявол), проте, він також є світом відкупленим через втілення, смерть, воскресіння та вознесіння Ісуса Христа та дар Святого Духа у П'ятидесятницю.

Для літургійного реалізму Шмемана наріжними є особливості його еkleзіологічного бачення, сформованого ідеями Г. Флоровського та М. Афанасьєва. Він сприймав принципи євхаристійної еkleзіології на противагу універсальній, поєднавши їх із своїм власним баченням «віднесеності» цього світу до Божого Царства. О. Шмеман розумів Церкву, як присутність в історії «святого та священного», проголошуючи її помісність, яка забезпечує єдність і любов у відносинах християнської спільноти на певній території, а вірян, що доєднувалися до церкви – царями, священниками та пророками світу.

Літургію Шмеман розумів, як спільну відправу, метою якої є не «зображення» чи «ілюстрування» чогось іншого, зокрема подій земного життя Ісуса Христа, а переживання євхаристійним зібранням

(вір'янами) досвіду входження до Божого Царства, а її спосіб сприяючим такому розумінню богослужіння. Євхаристійну літургію він вважав головною подією Церкви, через яку вона являє та сповнює себе.

О. Шмеман переймався й питанням присутності Церкви у публічному просторі, критикуючи секуляризм, головною ознакою якого вважав витіснення релігії з публічної сфери у приватну, сповідуючи важливість впливу християнської віри на суспільство та культуру. Водночас він засуджував православний ескапізм та тотальну критику західного світу, акцентуючи увагу на небезпеці підміни віри російською православною ідеологією. Тож отець Олександр присвятив себе пошукам виходу з потрійної кризи православ'я (літургії, богослов'я і благочестя), в якій воно опинилося у ХХ сторіччі.

У третьому розділі книги йдеться про практичні наслідки літургійного реалізму Шмемана не лише у православному середовищі, а й у інших християнських конфесіях. Наголошуючи на необхідності відродження свідомої участі християн у літургії, Шмеман дав поштовх до літургійної реформи у православній церкві, але в той самий час застерігав від поверхневих та поспішних рішень. Про позитивні практичні наслідки літургійного реалізму Шмемана можуть свідчити реформи недільного богослужіння, запропоновані Літургійною комісією ПЦА (православної церкви Америки), які цілком гуртуються на його богослов'ї.

Богослов'я Шмемана привернуло до себе цікавість в багатьох церковних та академічно-богословських колах Заходу, включно з Грецією, проте викликало певні труднощі з його розумінням через різницю в культурі. Тим не менш, ідеї Шмемана вплинули не тільки на сучасне грецьке богослов'я, церковну катехезу та практику, хоча деякі його тези зустрічали справедливую критику з боку грецьких богословів, а й на розвиток літургійного богослов'я у світі, зокрема і в Україні.

Отже, А. Дудченку вдалося проаналізувати і навіть систематизувати богословські ідеї Олександра Шмемана, а також проаналізувати їхній вплив на сучасну християнську богословську думку та церковну практику, що було поставлено за мету роботи. Проте, хоча в книзі періодично звертається увага на існування справедливої та аргументованої критики деяких поглядів Шмемана з боку інших богословів, в ній майже не «чути» критичних оцінок з боку самого автора.

Для людини, вихованої в традиції, що першочерговим сповідує принцип «Sola scriptura», певні ідеї Шмемана не викликають запитань. До прикладу, не викликає запитань погляд Шмемана на хрис-

тиянство, як на кінець релігії, а також сприйняття евхаристійності за поклик людини, що в євангельському середовищі іменується поклонінням (вдячний відгук людини на Боже одкровення). Також цікавим і прийнятним здається його бачення світу, позначене як «триєдина інтуїція» (створений – занепалий – відкуплений), бо має під собою більш менш надійне біблійне підґрунтя. Проте, наприклад, викликає запитання, а тому потребує більш глибокого осмислення та оцінки, третій принцип «літургійного реалізму», а саме «богослов'я символу та категорія віднесеності», оскільки не походить напряму з біблійного вчення. Ба більше, в книзі майже відсутні посилання на Біблію, як на джерело тих чи інших ідей досліджуваної теми.

Тож, на думку автора рецензії, книга може бути корисною для тих, хто цікавиться православ'ям, міжконфесійними питаннями або темою літургійного богослов'я, проте може залишитися не зовсім зрозумілою для людей богословськи невідготовлених та незнайомих з особливостями православної культури. Тож рекомендувати її для читання можна переважно освіченим церковним діячам та представникам богословського академічного кола.